

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ПОСТКОМУНІСТИЧНИХ КРАЇН ЯК ЧИННИК ВХОДЖЕННЯ „В ЄВРОПУ”: УКРАЇНСЬКИЙ ТА БОЛГАРСЬКИЙ ДОСВІД

Мілова М.І. (м. Одеса)

Анотація

Стаття присвячена проблемі формування демократичної політичної культури посткомуністичних країн та її впливу на розвиток євроінтеграційних процесів. Автор підкреслює, що процес входження „в Європу” багато в чому пов’язаний із запозиченням західних цінностей та політичних інститутів, які не завжди можуть бути вмонтовані у суспільну систему тієї або іншої країни. Процес адаптації нових структур і “правил гри” до політичної практики окремих країн, представляє складну проблему посткомуністичного розвитку, яка потребує теоретичного осмислення. Без практичного її вирішення непрозорими є перспективи європейської інтеграції з точки зору її культурних чинників. Проблему розглянуто на прикладі України та Болгарії, в яких по-різному розвиваються ці процеси, однак типи політичної культури багато в чому однакові. Висновки автора зроблені, в основному, на підставі соціологічних опитувань, проведених одеськими вченими.

Ключові слова

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА, БОЛГАРСЬКИЙ ДОСВІД, ІНТЕГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ, ПОСТКОМУНІСТИЧНА ТРАНСФОРМАЦІЯ, ЗАГАЛЬНОЄВРОПЕЙСЬКИЙ ПРОСТІР, КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ, ЄВРОПЕЙСЬКА ДЕМОКРАТИЧНА СИСТЕМА, ГЕОПОЛІТИЧНИЙ РОЗВИТОК, ЗАХІДНА І СХІДНА ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА

Мета статті:

- проаналізувати політичну культуру посткомуністичних країн в контексті українського та болгарського досвіду;
- проблеми впливу політичної культури на хід євроінтеграційних процесів.

Вступ

Сучасні процеси європейської інтеграції є одними з найвагоміших в розвитку міжнародних відносин в Європі. За минули роки розвиток інтеграційних процесів досяг значних результатів, здійснивши реальний перехід у політичну та міжнародну площину. На сьогодні практично всі країни Центральної та Східної Європи висловили своє бажання приєднатися, а деякі це вже зробили.

Посткомуністична трансформація сприймається одними країнами як «повернення до Європи», а іншими – як «шлях до Європи», тобто завдання і цілі визначені як встановлення стабільної парламентської демократії і створення інститутів ринкової економіки. При цьому недвозначними є критерії виміру результатів досягнення поставленої мети. Суто практичним і формальним критерієм східноєвропейського транзиту в сучасній політичній реальності прийнято вважати вступ цих

країн до Європейського Союзу, хоча цього зовсім недостатньо, щоб підводити підсумки переходу. Але якщо мати на увазі тривалість процесу приєднання, цілеспрямований контроль і нагляд за країнами-кандидатами на вступ, вимоги з виконання політичних і економічних критеріїв входження до загальноєвропейського простору, то можна припустити, що акт приєднання до ЄС є доказом наявності в країні стабільної демократичної політичної системи і конкурентноздатної ринкової економіки.

Обговорення проблеми

Європейський вимір та вибір, на наш погляд, – це не стільки приєднання до європейських структур, а перш за все – це *болюче поступове та неминуче засвоєння нових правил життя, „щеплення” західних зразків (політичні інститути, традиції, правила поведінки) у національну матрицю, яке породжує безліч проблем суспільного розвитку постсоціалістичних країн*. Тому важливішою проблемою суспільств, які трансформуються, залишається культурологічний аспект трансформацій. Відома теза, що посткомуністичні суспільства – це розколоті суспільства, які “модернізуються навздогін”. Складність у тому, що відкинуті цінності традиційного суспільства, до якого вже не можна повернутися, і не засвоєні цінності демократії, визначені як основна стратегія розвитку (процес тривалий і без будь-яких гарантій). Звідси одна з парадоксальних особливостей посткомуністичної трансформації, коли перехід відбувається без наявності відповідних культурологічних передумов, а це створює серйозну небезпеку затвердженню демократичних норм життя.

Характеристика “культурного середовища”, до якого імплантується європейська демократична система, як і самих демократичних цінностей, набуває вирішального значення з погляду перспектив виживання нових демократичних режимів, їх здатності затвердитися і набути міцності. Тому однією з обов’язкових умов демократичних перетворень є системні зміни в політичній культурі як на рівні окремої людини, так і на рівні суспільства. Це, як мінімум, *два взаємопов’язаних і взаємовпливових процеси, які потребують глибокого детального вивчення* з метою з’ясування змісту соціокультурних перетворень, особливостей процесу соціалізації, можливих проблем та наслідків входження в європейський дім. Це загальна проблема, яка в окремих аспектах знаходить своє відображення в сучасній політологічній науці, але вона потребує спеціального дослідження.

Метою статті є визначення проблеми впливу політичної культури на хід євроінтеграційних процесів, яка набуває практичного значення з точки зору стратегічних напрямів розвитку євроінтеграційних процесів, які для України є першочерговими. Автор, аналізуючи процес формування політичної культури в Україні та Болгарії в перехідний до демократії період, спробувала окреслити деякі аспекти проблеми. За вдалим визначенням Д.Коена, жодна політична система в жодній країні

не буде стабільною, якщо вона не народжена у цій країні, на її ґрунті, як результат розвитку власної політичної культури. Тому, на наш погляд, це довга дорога через „долину сліз” (Р.Дарендорф).

Ці країни мають багато спільного в історії, культурі та геополітичному розвитку. Сьогодні Болгарія більше інтегрована до європейських і євроатлантичних процесів і, безумовно, її досвід може бути корисним у розвитку європейської інтеграції України. За останніми заявами офіційних осіб Болгарія активно підтримує зовнішньополітичну позицію України і готова надавати їй всіляку допомогу у цьому процесі.

На фоні класичних концепцій (Г.Алмонд, С.Верба, Р. Інглхарт, Л.Пай, Р.Кар, М. Бернстайн) українські дослідники розглядають політичну культуру як „відносно самостійний вид культури поруч із матеріальною і духовною. Її специфіка визначається особливостями сфери функціонування – політика і політична влада, та елементами, які складають структуру даного виду культури, - політичні цінності, установки, орієнтації, поведінка та діяльність” [1, 24]. З початку 90-х рр. вітчизняні політологи звертаються до розробки теоретичних аспектів як поняття, так і самого явища, „політична культура”. (І.Дзюбко, Б.Кухта). Сьогодні вже можна стверджувати, що в концепції політичної культури сформувалися два теоретичні напрями. **Для першого характерним** є уявлення про політичну культуру, як про сукупність знань, цінностей, політичного досвіду та традицій, принципів і способів політичної діяльності та функціонування політичних інститутів (С.Рябов, Л.Нагорна, В.Полохало, В.Потульницький, В.Матусевич, П.Сас та ін.). Такій підхід розділяють і болгарські вчені (Е.Дайнов, Б.Благоева-Танєва, Марко Сомов). **Другий напрямок** у розумінні політичної культури визначає та аналізує її під кутом зору узагальнюючих політико-психологічних характеристик індивіда, ступеня його політичної розвиненості, вміння реалізувати власні політичні знання в межах функціонуючої політичної системи. Вони сприяють формуванню певних політичних орієнтацій та врешті-решт реалізуються в політичній поведінці (В.Бебик, В.Янів, Є.Головаха, В.Лісовий, Ю.Пахомов, М.Пірен, О.Рудакевич, В. Дімітров, М.Баджанов та ін.). Спеціальних досліджень з проблем взаємовпливу політичної культури та інтеграційних процесів взагалі і посткомуністичних змін, зокрема, поки що не має ані в українській, ані в болгарській політології, однак значною мірою вони розглядаються в роботі В.Бурдяк і Н.Ротар[1].

На наш погляд, однією з ключових проблем, яку намагаються розв’язати українські політологи в контексті досліджуваної теми, є проблема визначення базового типу політичної культури, який переважно пов’язують з геополітичним становищем України та її історичним минулим. Науковці стверджують, що політична культура українців *більш західна* [2, 26-29], саме індивідуалізм „нас зв’язує з Європою” [3, 72]. Тип політичної культури визначається як межовий, в якому поєднуються

елементи західного та східного типів. Л. Нагорна підкреслює, що можна говорити тільки про одночасне функціонування двох типів політичної культури, які мають регіональний вимір – центрально-східного та західноукраїнського регіонів. Для першого вона є „більш реалістичною і прагматичною, з перевагою колективістських та етатистських орієнтацій”, а для другого – позначена пріоритетом духовних начал, відчуттям свободи як найвищої цінності людини і суспільства та індивідуалізмом. Це, безперечно, свідчить про домінування західного типу політичної культури [1,26]. Цікаво, що у спільному проекті К.Островські (Польща) та Г.Тюні (США), метою якого було визначення типів політичної культури в сучасній Європі, тип української політичної культури однозначно визначається як *східний* [4,29].

Навряд чи можна погодитися з думкою про безперечність *західного типу* та безумовну *східність* української політичної культури. Практика доводить, що в Україні сьогодні спостерігається функціонування орієнтацій як східного, так і західного типів політичної культури, що призвело до появи значної кількості маргінальних елементів у системі політичних орієнтацій населення України. Формальне ж уявлення про українську політичну культуру як поєднання двох протилежних систем цінностей – тоталітарної та демократичної [5,135] не дає можливості збагнути коло проблем, які виникають в наслідок трансформаційних змін та інтеграційних процесів. Який тип культури домінує сьогодні та які перспективи на завтра – не риторичні запитання. Від цього залежатиме поступовість, результати, зворотні рухи у подальшому розвитку посткомуністичних країн та конвергенція (поєднання) старих і нових цінностей, які не завжди прищеплюються на національному ґрунті.

Для зрівняння двох типів політичної культури по вісі Захід-Схід нагадаємо характерні риси цих типів. *Західній політичній культурі* більш притаманні орієнтація в політиці на раціональні цілі та інтереси, на узгодження цих різних інтересів, верховенство прав і свобод особистості, автономність індивіда, толерантність, визнання прав опозиції, орієнтація на цінності громадянського суспільства, забезпечення правопорядку з боку держави, гарантія прав і свобод людини і т.п.

Східна характеризується орієнтацією в політиці на етичні цінності, традиції, безконфліктне суспільство, верховенство суспільних, групових інтересів над особистісними, негативне ставлення до опозиції та вільнодумства, орієнтація на патронажно-клієнтальні зв'язки, цінність сім'ї, роду, общини, корпорації, орієнтація на домінування традицій та патронаж з боку держави [1, 26-27].

Вивчаючи стан політичної культури, українські і болгарські політологи значну увагу приділяють дослідженню політичних орієнтацій населення стосовно основних політичних інститутів, політичних лідерів різних рівнів і компетенцій, відношення то різного роду соціальних змін. Наприклад, рівень довіри політичним партіям в Україні практично на змінювався з 1995 по 2001рр. і становив 1% серед тих, хто цілком довіряє

партіям[6]. Зберігається схильність до протестних форм вирішення проблем (участь у демонстраціях, страйках) та застосування силових методів розв'язання конфліктних ситуацій (фізична сила, руйнування приміщень, або пам'ятників, які мають символічне значення). Багато прикладів такої політичної поведінки демонструє Болгарія (напад на парламент, підпалювання Партійного будинку, постійне протистояння "червоних" і „синіх" з використанням фізичної сили і т.д.) Але останні президентські вибори 2004 р. демонстрували іншу форму поведінку, яка дає можливість для оптимістичних прогнозів, хоча проблема впливу "вулиці" має різні аспекти і потребує глибокої наукової оцінки.

Болгарські соціологічні центри постійно проводять опитування відносно довіри громадян і суспільства політичним лідерам та політичним інститутам країни. Останні результати щодо оцінки 100 днів діяльності нового уряду (прем'єр С.Станішев), друковані в "Думі" (орган БСП), свідчать, що найвищий рейтинг зберігається у президента Г.Пирванова. У листопаді, в зрівнянні з жовтнем 2005 р., він збільшився на 4,5%. Рейтинг молодого прем'єра С.Станішева зріс на 3% за місяць. Він на другому місці після президента. Якщо враховувати, що головним напрямком у передвиборчій кампанії БСП. була ставка на євроінтеграційні перспективи, то це важливий показник електоральних настроїв. Значною підтримкою користуються окремі міністри – С.Данаїлов (міністр культури), М.Кунева (міністр з питань євроінтеграції), І.Калфін (міністр закордонних справ) [7]. Взагалі значна частина болгарського суспільства, як і вся еліта, вважає найвагомими досягненнями перехідного періоду саме результати зовнішньополітичної діяльності – вступ до НАТО и приєднання до ЄС у 2007 р. Багато в цьому напрямі було зроблено урядами І.Костова (1997-2001) та Симеона Другого Сакс Кобург Готського (2001-2005). Тільки ці два уряди в посткомуністичній практиці Болгарії змогли утриматися при владі до кінця мандату. І саме в ці роки був здійснений перехід до західних моделей розвитку зі всіма витратами впровадження неоліберальних стратегій. Соціальна ціна переходу на європейські цінності життя дуже висока.

Проте і сьогодні спостерігається неоднозначне відношення суспільства до вступу в НАТО (березень, 2004). Політолог Є.Дайнов ще у 2000 р. наголосив, що з появою рішення парламенту про надання повітряного простору для операцій НАТО в Косово, перехід до демократії в Болгарії завершено. Але це була ейфорія що до змін у суспільстві. Ще і сьогодні є частина громадян, яка вважає НАТО агресором, хоча в останньому парламенті вже не було офіційних антинатівських груп. На фоні цих показників дуже специфічно виглядає достатньо високий рейтинг Т.Живкова із колишніх керівників держави. Ностальгія за тими часами зовсім не означає, що суспільство бажає туди повернутися. Але ці всі приклади свідчать про те, що в політичній культурі болгарського суспільства, як і в українському, спостерігається суміщення різних типів.

Це цілком виправдано і свідчить про повільні, тяжкі та глибокі зміни в свідомості як окремої людини, так і суспільства в цілому. Вони не однакові в різних верствах ні за змістом, ні за темпами, ні за результатами.

Однак успіх євроінтеграційної політики залежатиме не тільки від відношення до лідерів, інститутів, загальної модернізації суспільства, а також від ставлення різних верств населення безпосередньо до ЄС та НАТО. Виявлення цього ставлення і його наукове та політичне усвідомлення є невід'ємним елементом дослідження відносин України з ЄС та НАТО. Досить чітко уявлення стан справ по відношенню до євроінтеграційних процесів дають соціологічні дослідження. Одеські вчені прослідкували деякі соціальні та політичні виміри відношення населення що до європейської та євроатлантичної інтеграції на прикладі Одеського регіону [8]. Вони є досить показовими, хоча і не виявляють повну картину.

Ставилися різні питання про входження України в міжнародні союзи (ЄС, ЄСР, НАТО), позитивні та негативні наслідки інтеграції. Серед позитивних наслідків приєднання до ЄС 23,8% респондентів відмітили, що країна дістане фінансової підтримки, 13,2% - можливе покращення управління державою, а 19,9% - що буде забезпечено захист громадянських прав, 20,9% - покращиться можливість працевлаштування за кордоном. Таким чином, серед позитивних наслідків більше половини респондентів бачить можливість покращення економічного та фінансового стану України. Більше половини населення ставиться позитивно щодо можливого входження України до ЄС, причому це підтримують як молодь, так і пенсіонери [9,99].

Серед негативних наслідків інтеграції України до ЄС 12,1% назвали загрозу незалежності країни. Що виникнуть додаткові витрати на бюрократичні структури ЄС піклується 21,4%. Як головний негативний фактор 6% назвали ризик втрати культурної самобутності, а 29,07% - що Україна може відігравати третєступневу роль в ЄС. Можливий конфлікт з Росією відмітили 16,5% респондентів. Про те, що немає ніяких негативних недоліків, відповіли 12,7% респондентів[9, 99-100].

Найбільшу загрозу для України населення бачить з боку „міжнародного тероризму”. З точки зору ставлення до НАТО, населення розбивається на декілька груп: найвеличезна – 28% респондентів ніяк не визначила своє ставлення до НАТО. Інша, трохи менша група -22%, розглядає НАТО як „пережиток холодної війни”. Дві рівні за кількістю групи – по 21% респондентів розглядають цей блок з протилежних позицій: або як „агресивний блок”, або як „гарант безпеки у Європі”. Принципово важливим є те, що до НАТО як до гаранту безпеки України ставляться лише 6% населення[9, 106].

Більше половини не підтримує вступ України до НАТО (з них 19% вважають, що потрібно утриматися від цього в найближчі роки, стільки ж вважають, що слід вступити в ЄС, але не в НАТО). Вступ України в НАТО підтримує 21%. Трохи менш половини населення - 44,2% не володіє

інформацією про переваги та недоліки від вступу України до НАТО. 41% населення регіону вважає, що ніяких переваг немає. З можливих військово-стратегічних переваг вступу до НАТО на перше місце ставиться підвищення безпеки країні (34,7%), на друге – більш високий рівень підготовки військових (30,7%), на третє місце – підвищення престижу служби в армії (27,4%). З геополітичних переваг найважливішим є можливість вступу до ЄС (24,5%). Для 11% населення вступ до НАТО є певною гарантією незалежності від Росії.

Серед негативних наслідків вступу до НАТО, більшість населення регіону і м. Одеси (63,5%) бачить загрозу втягування України до різноманітних конфліктів. Для половини населення негативним є можливість появи військових баз НАТО, для 45,2% - високі воєнні витрати. Для третини респондентів (34,1%) вступ до НАТО означатиме конфлікт із Росією. Значно меншу частину населення турбує можлива втрата суверенітету (15,7%) та зниження безпеки (14,5%). Досить велика частина населення (35,3%) взагалі не знає, які наслідки можуть бути для України від вступу до НАТО. 85% населення ставиться негативно до розміщення баз НАТО на території України, з них тільки 17% мають певний сумнів. Підтримує розміщення військових баз тільки 6% населення, з них абсолютно позитивно тільки 1%.

Проведене дослідження показало, що більше половини респондентів не знають умов вступу України до НАТО (11% знають, 36% мають уяву). Більш детальний аналіз показує, що літні жителі більше за всіх володіють цією інформацією – 13,4%. Серед молоді їх менше всього – 9,5%. Але й тих, хто не має ніякої уяви теж більше серед людей похилого віку – 58,9%. Менше всього їх серед людей середнього віку – 50,7%. [9, 107]

Наведені дані щодо оцінок населенням Одеського регіону процесу європейської та євроатлантичної інтеграції України наочно виявили, що майже третина населення не орієнтується у геополітичному курсі України, тобто не в змозі свідомо впливати на формування та корекцію цього курсу. Тому інформування суспільства про зміст і умови євроінтеграційних та євроатлантичних процесів є одним із першочергових завдань. Можливо запровадження освітянських програм на різних рівнях.

Висновки

Отже, сучасна українська політична наука, звертаючись до проблем політичної культури, намагається з'ясувати якісну суть українського суспільства, визначити функціонуючі політичні цінності і орієнтації населення України, взаємозв'язок та взаємовплив імпортованих і національних формальних практик і цінностей. Однак реальне життя та політика потребує розробки цілеспрямованих програм та механізмів щодо формування демократичних моделей поведінки та політичної соціалізації взагалі. Від рівня знань про зміст, цілі та умови входження „у Європу”, уявлень про стан справ „нагорі” залежатиме підтримка суспільством

політичної стратегії держави, дій політичної еліти, контроль за її діяльністю щодо захисту національних інтересів в європейській та глобальній інтеграції, шлях до якої для посткомуністичних країн складний і довгий.

Перспективи подальших наукових досліджень:

- ✓ аналіз політичної культури Болгарії в умовах глобалізаційних процесів;
- ✓ порівняльний досвід української і болгарської політичних культур;
- ✓ умови та перспективи входження Болгарії до ЄС.

Джерела

1. Бурдяк В., Ротар Н. Політична культура країн Європи в контексті інтеграційних процесів. – Монографія. – Чернівці: Рута, 2004. – 328 с.
2. Головаха Є., Пухляк В. Політична соціалізація в посткомуністичній Україні // Політична думка. – 1994. - № 2.
3. Янів В. Проблема психологічного окциденталізму України // Мандривець. - 1994. - №2.
4. Тюні Г. Три політичні культури в Європі // Социс. – 1998. - №2.
5. Дмитренко М. Особливості сучасної української політичної культури: проблема визначення // Політичний менеджмент. – 2005. - №5.
6. Головаха Є., Паніна Н. Українське суспільство 1994-2001: Результати опитування громадської думки // www.dif.org.ua/
7. НЦИОМ: Кабинет печели симпатии // Дума. Български национален всекидневник. 1 декември 2005 // www.duma.bg.
8. Коваль І.М., Кузьмін Д.В., Подшивалкіна В.І., Свірі М.Г., Штефанюк А.М. Європейська та Євроатлантична інтеграція: регіональні аспекти. Одеський обласний центр моніторингових соціологічних досліджень (звіт за результатами соціологічного дослідження) – Одеса, 2003.- 52 с.
9. Коваль І.М., Кузьмін Д.В. Регіональні виміри європейської та євроатлантичної інтеграції: погляд з Одещини // Дослідження світової політики: Зб. наук. праць / Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України. Шеф-засновник, гол. редактор Є.Є.Камінський. – Вип. 27. – 2004. – 212 с.

Стаття надійшла 10.03.2006 р.